

Stále aktuální?

Lidská práva v polarizovaném kontextu

Konference projektu OliPol

Zora Hesová

10. 4. 2024 proběhla na FF UK závěrečná konference projektu OliPol. Zde najdete shrnutí vypracované podle chathamských pravidel. Shrnutí představuje předměty debat a přednášek a obsahuje linky na nahrávky debat na youtube kanálu FF UK

PRO SPOR

Stále aktuální? Lidská práva v polarizovaném kontextu

Konference na FF UK (nám. J. Palacha 1/2)
10. 4. P200, 13:00 – 19:00

Lidská práva zůstávají morálním základem demokracie. Mezinárodní konflikty, kulturní války a populistické revolty mění jejich vnímání a rozpadá se konsensus o tom, kdo má právo na práva. Cílem čtyř debat je zpracovat dopady společenské polarizace na pojetí lidských práv, a otevřít prostor pro konstruktivní kritiku pojetí lidských práv, lidskoprávního diskursu v politice, jakož i liberálního rámce jejich uplatňování.

Panely:

13:00 – 13:20: Úvod: Lidská práva s otázkám
Petr Agha, Pavel Barša, Zora Hesová

13:20 – 14:00: Lidská práva před a po roce 1990
Anna Šabatová, Linda Sokačová, Pavel Barša

**14:00 – 15:30: Univerzalizmus nebo spojenectví:
Lidská práva v zahraniční politice**
Veronika Bílková, Michal Lipták, Václav Láška, Gabriela Svárovská

15:00 – 17:00: „Gender“ vs. lidská práva v debatách o Istanbulské úmluvě
Vanda Černohorská, Eva Svatoňová, Petra Kalenská, Veronika Valhovičová

17:00 – 18:00: Rasa a rasismus v debatách o právech „menšin“: případ Romů
Václav Walach, Jan Ort, Daniel Škobl a d.

Konference „Prostor pro spor“ probíhá v rámci projektu Ochrana Lidských práv v Polarizovaném kontextu (OLP-POL), který je podpořen z programu Lidská práva Norských fondů pod číselm. LP-HRM25A-026.
www.prostorprospor.cz, @prostorprospor

Obsah:

1. Úvod: Lidská práva s otázkám

Petr Agha, Pavel Barša, Zora Hesová

2. Lidská práva před a po roce 1990

Anna Šabatová, Linda Sokačová, Pavel Barša

3. Univerzalizmus nebo spojenectví: Lidská práva v zahraniční politice

Veronika Bílková, Michal Lipták, Václav Láška, Gabriela Svárovská

4. Gender[#] vs. lidská práva v debatách o Istanbulské úmluvě

Vanda Černohorská, Eva Svatoňová, Petra Kalenská, Zora Hesová

5. Rasa a rasismus v debatách o právech „menšin“:

Václav Walach, Jan Ort, Daniel Škobl

1. Úvod: Lidská práva s otazníkem

Zora Hesová, *politoložka FF UK, projekt OliPol*

Petr Agha, *politolog FF UK, projekt OliPol*

Pavel Barša, *právník a politolog FrF UK*

Projekt OliPol se snaží analyzovat dopady polarizace: viditelné a stále častější případy **bagatelizace** porušování práv zejména v případě žadatelů o azyl a obětí násilných činů (Christchurch, Tepláreň,.) tzv. pushbacků na hranicích EU; **odmítání** práv celým skupinám – muslimským uprchlíkům či nezápadním obětem války; nebo **relativizaci** lidských práv (ve vztahu např. k pandemickým opatřením, které byly kritizovány jako porušování „mých lidských práv“), či zcela nového, kritického až **nepřátelského rámování** lidských práv jako ideologie a privilegia menšin.

Můžeme mít pocit, že se ve sporech o práva menšin a žen se zdánlivě střetávají neslučitelná pojetí (islámu, genderu, rasy) a že se pod tlakem neo-konzervativní populistické revolty **rozpadá konsensus** o univerzalitě lidských práv a o jejich centralitě pro demokratickou politiku. Tématem polarizovaných sporů se zabýval projekt OliPol, zatímco jejich kontext, otázku rozpadu lidskoprávního konsensu, projednává tato konference.

V projektu OliPol jsme se zaměřili na konkrétní **spory kolem rasy, islámu a genderu**. Výsledkem výzkumů a také praktických výstupů je analýza konkrétních polarizačních epizod, které ukazují, že skutečnost je komplexní.

Při zkoumání konkrétních polarizovaných sporů zjišťujeme ale, že to, co říkají, dělají, signalizují nebo vyjadřují různí aktéři má více rovin, které je nutné analyzovat zvlášť:

- dochází v nich k nepřímému vyjadřování potřeb např. uznání, spravedlnosti, nesouhlasu
- spory jsou potom často zástupnými konflikty zejména tam, kde evidentně chybí legitimní jazyk pro systémovou kritiku nebo cesta k uznání skupinových potřeb a zájmů;
- spory eskalují pod vlivem politických strategií různých, které s původní problémem často přímo nesouvisejí, ale otázku práv menšin a žen instrumentalizují, a
- existují zcela legitimní formy neshody o představě dobrého života a spravedlivé společnosti, které se týkají např. individualistického pojetí lidských práv či nadřazování otázky práv nad kolektivními potřebami a naopak, které by měly být veřejně diskutovány.

Podobně vícevrstevnaté je téma role lidských práv. Cílem této konference a debatního odpoledne je spolu s experty prozkoumat tezi rozpadajícího se konsenzu a měnících se představ o lidských právech, věnovat se jejich konceptualizaci ale také kvalitě a koherenci jejich uplatňování a demokratické péče o tento hodnotový základ, který musí být otevřen přezkoumávání ale také lepšímu pochopení toho, co jsou práva, jak je chráníme, jaká konceptualizace spojených pojmů (gender, rasa, universalismus, zájmy a geopolitika) lidskoprávní perspektivu posiluje nebo naopak oslabuje.

2. Lidská práva před a po roce 1990

Anna Šabatová, bývalá disidentka a ombudsmanka ČR

Linda Sokačová, centrum Locika, bývalá ředitelka Amnesty ČR,

Pavel Barša, politolog FF UK, projekt OliPol

Záznam debaty je k nalezení zde: <https://www.youtube.com/watch?v=zVNUfC10HcY>

Lidská práva jsou spojena s odkazem Charty 77, která vznikla právě na základě lidskoprávních závazků tehdejšího Československa. Byla vedena myšlenkou, že když se stát zavázal dodržovat lidská práva, je třeba to po něm i žádat. Díky důrazu na lidská práva našli společný jazyk a společnou platformu osobnosti různého myšlenkového směřování.

Po listopadu se Československo přihlásilo k ideji lidských práv přijetím Listiny základních práv a svobod, Česká republika vstoupila do Rady Evropy a tím se přihlásila k celému souboru lidskoprávních dokumentů, zejména k Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod. A přihlásila se tím výslovně k ideji demokratického právního státu a lidských práv.

Pro mnohé to znamenalo, jsou lidská práva naplněna. Politických svobod bylo skutečně rychle dosaženo, ale málokdo byl ochoten vidět skutečný stav lidských práv v našem každodenním životě. Málokdo uvažoval o lidských právech tvořivě a kriticky z hlediska každodenního života společnosti. Ve svobodných poměrech se rapidně zhoršilo postavení Romů. 90. léta byla odprovázena rasisticky motivovanými vraždami a rasistickým diskursem. Problematický byl i systém péče o ohrožené děti a vůbec vztah státních institucí k jednotlivcům, jejichž důstojnost a konkrétní životní okolnosti téměř nevnímal a přistupoval plošně a autoritářsky. Chyběla citlivost zejména vůči lidem v situaci sociální zranitelnosti či závislosti jako byli pacienti, rodičky, děti sociálně slabých rodin. Celý sociální systém nebyl schopen zohledňovat situace jednotlivců. To se ale postupně měnilo. Úsilí o překonání hluboce zažitého systému je dlouhodobé, a proto nezbyvala jiná cesta než se ho snažit postupně reformovat skrze zavádění lidsko-oprávní perspektivy do všech vztahů mezi občany a státem, tak, aby byla v nejvyšší míře zohledněna důstojnost lidí závislých na rozhodování institucí.

V poslední době se objevil se tu však nový politický vliv, který začal lidská práva z podstaty zpochybňovat a dehonestovat. Vytvořila se falešná ideologie, která tvrdí, že lidská práva jsou jen pro „menšiny“ a že se „většiny“ netýkají, a že mezinárodní lidskoprávní normy představují jakási diktát zvenčí. Lidskoprávní smlouvy samozřejmě uzavíráme dobrovolně a

hrají nezastupitelnou roli právě v prosazování oné lidskoprávní perspektivy do všech stupňů ochrany důstojnosti jednotlivce: jsou symbolicky významné, protože usnadňují kolektivní jednání různých aktérů snažících se uzpůsobovat právní řád i asistenci, např. ve věci ochrany obětí trestných činů či dětí; usnadňují přístup k financování různých programů doprovázejících justiční procesy a směřují celkově celý systém k naplňování dalších cílů. Ve skutečnosti jsme totiž stále v procesu postupné, komplexní a náročné reformy právního a sociálního systému, ve kterém se otevírají stále nová témata, kde je ochrana lidských práv nedostatečná. Děti, invalidé a závislí důchodci jsou skupiny lidí, na které se zájem zaměřuje teprve v poslední době a jejichž ochranu měla např. posílit tzv. Istanbulská úmluva. V neposlední řadě nás mezinárodní úmluvy ukotvují v lidskoprávním režimu, který v se poslední době stává předmětem kritiky a podřívání a není nijak jisté, že se bude v příštích letech dále rozvíjet.

3. Univerzalismus nebo spojenectví: Lidská práva v zahraniční politice

Veronika Bílková, profesorka mezinárodního práva, PrF UK a Ústav mezinárodních vztahů, členka expertní mise OBSE v Ukrajině

Michal Lipták, právník a filosof

Václav Láška, právník, senátor a člen zahraničního odboru Senátu ČR

Gabriela Svárovská, bývalá diplomatka a expertka na lidská práva a zahraniční politiku

Zora Hesová, Filosofická fakulta UK

Záznam k nalezení zde: <https://www.youtube.com/watch?v=qvGtAeV8QuM>

Lidská práva jsou hodnotou, ke které se hlásí zahraniční politika České republiky. Lidská práva jsou již déle předmětem kritiky vzhledem k jejich selektivnímu uplatňování a politické instrumentalizaci v mezinárodních vztazích, jsou ale nadále nenahraditelná jako zásadní součást mezinárodního práva a demokratické politiky. Války v sousedství České republiky obnovily zájem na mezinárodním právu i proto, že legitimizuje západní podporu ukrajinské obrany. Dokumentace porušování lidských práv a válečných zločinů v Ukrajině je součástí snahy o obnovu života a spravedlnosti v zemi a čeští právníci, jako prof. Bílková, jsou této snahy účastní.

K mezinárodnímu právu se ale nedokazujeme stejně ochotně ve válkách vedených západními spojenci a o lidskoprávní ohledy ustupují před geopolitickou a civilizační argumentací. Ve vztahu k násilí v Gaze se např. lidská práva nestaly základem českého postoje ani její zahraniční politiky. Otevírá se otázka, jak koherentní je česká zahraniční politika, jakou roli v ní hrají ohledy na lidská práva a další mezinárodní normy, jak se formulují a naplňují mezinárodní závazky, jaké dopady mohou mít postoje mezinárodního společenství k válce v Ukrajině a v Izraeli na budoucnost mezinárodního práva a jaké zájmy má v tomto ohledu Česká republika. Jelikož jsou instituty, závazky a platnost mezinárodního práva a lidskoprávních norem často předmětem odlišného politického, laického i expertního oceňování, je na místě položit tyto otázky odborníkům na mezinárodní právo, morální filosofii a zahraniční politiku.

Jednou z otázek je vztah dvojaký vztah k lidským právům a mezinárodnímu právu obecně ve válkách. Západní země byly vždy podezírány z toho, že se k zásadám mezinárodního práva hlásí přinejmenším pokrytecky. Brutalita, s jakou je vedena válka v Gaze v reakci na teroristický útok ze 7. října 2023, však vyvolává ještě cyničtější otázku, zda Západ vůbec někdy myslel mezinárodní právo vážně. Otázka způsobu, jakým Izrael vede válku v Gaze, způsobila obrovský rozkol mezi humanitárními organizacemi, lidskoprávními organizacemi, institucemi OSN, odborníky na mezinárodní právo a mezinárodní humanitární právo na jedné straně a většinou západních vlád na straně druhé. Hraje mezinárodní právo nějakou roli při kontrole svévole dnešních států? Je možné udržet mezinárodní právo jako instituci při životě, nebo vstupujeme do světa, v němž bude vládnout spíše hrubá síla než univerzální pravidla?

Česká zahraniční politika se k lidským právům jako základu své politiky zvykově hlásí, ale nijak aktivně, každá vláda si stanovuje své priority. Současné války v Ukrajině a v Gaze v tomto rámci diskutovány nejsou: běžným jazykem, používaných ve vládě a na výborech jsou zájmy. Obrana Ukrajiny stojí jednoznačně ve středu národních zájmů, zatímco Izrael a Gaza se nás dotýkají pouze okrajově; geopolitický rámec zahraniční politiky jednoznačně převažuje. To je pro malý stát, závislý na mezinárodním právu, samozřejmě nekoherentní: naše principiální kritika ruského postupu na Ukrajině ztrácí svůj základ tehdy, když nejsme schopni ty samé principy uplatňovat i na jiná témata, např. ve vztahu k válce v Gaze, ale i v ČR samotné.

Česká politika chápe lidská práva velmi omezeně, zejména jako občanské svobody, a není schopná vnímat širší sociální, koloniální a jiné rozměry lidskoprávní problematiky. Jsme obecně uzavřeni v antikomunistickém rámci příběhu roku 1989 a příběhu malého státu, nechápeme naše závislé postavení, naše závazky ani naši možnou aktivní úlohu v mezinárodním společenství, konkrétně v EU. Jsme chyceni v sebestředném a narcistním pohledu na dnes už v čase poměrně vzdálený český příběh a nechápeme měnící se svět a jeho komplexitu. Máme tendenci vidět svět černobíle a nahlédnout komplexitu procesů a vztahů a vnímat např. postupy našich spojenců, které mohou být z pohledu lidských práv problematické. Kritiku nedemokratických států nejsme schopni přenést do roviny uplatňování lidskoprávních závazků v samotné ČR. ČR je opakovaně kritizována za přístup k romské menšině, zejména ve vztahu k segregovanému školství. Naše aplikování lidskoprávních principů je velmi selektivní a tím i nekoherentní. Ve veřejných debatách i na nejvyšších úrovních politické reprezentace chybí onen základ, který postupně získala právnická komunita: lidskoprávní vzdělání a citlivost k důstojnosti lidí z jiných kontextů, než je ten náš. Na vnímání lidskosti jiných – např. lidí v Blízkého východu – se také podepsaly tzv. kulturní války, následující tzv. uprchlickou krizi.

4. „Gender“ vs. lidská práva v debatách o Istanbulské úmluvě

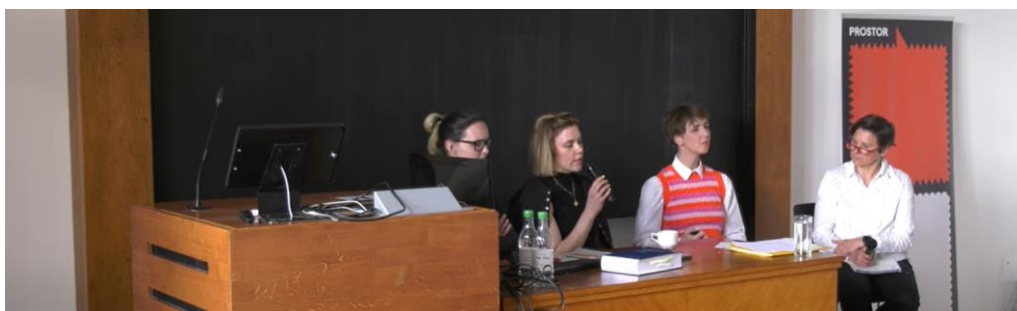
Petra Kalenská, právnička, Ph.D. z mezinárodního práva se zameřením na lidskoprávní mechanismy, pět let v Sekci lidských práv Úřadu vlády

Vanda Černožorská, socioložka, Sociologický ústav Akademie věd ČR

Lucie Zachariášová, právnička, býv. tajemnice Rady vlády pro rovnost žen a mužů

Zora Hesová, moderace

Záznam debaty je k nalezení zde: <https://www.youtube.com/watch?v=frGTkBrI8do>

Po desetiletí debat ohledně tzv. Istanbulské úmluvy nebyla na začátku roku senátem schválena ratifikace Istanbulské úmluvy, sněmovna o n ani nehlasovala. Cílem debaty je porozumět procesům, které vedly k zpochybnění IU a její neratifikaci. Dlouhá rozprava před a během hlasování byla nesena odbornou shodou a úsilím o její ratifikaci v prostředí rostoucí problematizace zejména pojmu gender. Soustředěný a organizovaný odpor proti této úmluvě nakonec převážil. Jak se ukázalo i v senátní rozpravě, spíše, než odborně technickou má tento odpor zejména ideologickou povahu a také mezinárodní rozměr – IU byla odmítnuta v posledních letech v řadě zemí Jižní a Východní Evropy.

Cílem debaty je porozumět procesům, které vedly k zpochybnění IU a její neratifikaci. Zdá se, že probíhá konzervativní revolta proti instituci lidských práv, která po Polsku a Slovensku zasáhla i Česko, nebo že rozpadá se přinejmenším rozpadá konsensus o mezinárodním režimu lidských práv. Lze české odmítnutí ratifikace připsat rostoucímu vlivu „anti-genderové ideologie“, která jinak rámuje pojem práv a negativně vnímá mezinárodní právní systém? Nebo je třeba hledat důvody rozpadu konsensu i v širších souvislostech, např. v politizaci témat společenské změny, liberálního feminismu či mezinárodního řádu obecně? Přineslo ideologické rámování pojmu „gender“ další dopady na sociální politiku a ženská či menšinová práva (v tématech potratů, definice znásilnění, manželství) nebo se jedná o rozdílné debaty? Znamená odpor proti běžnému lidskoprávnímu dokumentu širší tendenci zpochybňování lidskoprávního systému a našeho postavení v něm?

Zásadní změnou lidskoprávní trajektorie ČR se může zdát neratifikace tzv. Istanbulské úmluvy v únoru 2024. Spolu s debatou o tzv. manželství pro všechny byla debata o IU pohlcena tzv. kulturními válkami. Diskurs tzv. genderové ideologie, prosazovaný aktivním lobováním konzervativních a náboženských skupin. Na rozdíl od nich prošla redefinice znásilnění mnohem jednodušeji. Důvodem byl fakt, že se nestalo předmětem kulturních válek a že parlament diskutoval pouze právní merit změny zákona, zatímco u násilí na ženách a narovnání práv stejnopohlavních párů se předmětem sporu staly symboly.

Neschopnost ratifikovat tzv. Istanbulskou úmluvu a manželství pro všechny má i velmi materiální rozměr: zatímco nový konzervativní aktivismus má po volbách v roce 2021 přímý přístup do sněmovny, ženské a lidskoprávní advokační skupiny jsou nesené lidmi často zaměstnanými jinde a bez financování, které by pokrývalo lobbying. Samotné vlády a její rady, zabývající se lidskými právy, které vydaly poměrně velkou energii do veřejné informovanosti, nemají možnost přímo lobovat v parlamentu. Ukazuje se, že vliv lobbyingu je dnes silný a je umocněný diskursivními nástroji, jako vyvoláváním nedůvěry z pojmu „gender“ a není vyvažován mnohem slabším lobbyngem feministickým a lidskoprávním. Proto mohou v parlamentu opakovaně zaznívat tvrzení a argumenty, nezakládající se na faktech a vícekrát vyvrácené.

Tato situace ale není nijak nová. I předchozí právní normy se setkávaly s nedůvěrou a nefaktickou argumentací. Příkladem je antidiskriminační zákon, který byl také přijat pozdě, po velkém vypětí lidskoprávních aktivistů, a to i v situaci, kdy byl úkolem spojeným se vstupem do EU a nečelil organizovanému odporu. V dnešní situaci je prohlubování lidskoprávních norem pouze ztížená aktivitou neliberální a tradicionalistické opozice a desinformačních narativů. Nutnost vzdělávat ve významu lidskoprávní orientace státu a jeho funkcí zůstává nebylo totiž ani zdaleka dosaženo situace, ve které by ohledy a citlivost vůči ochraně důstojnosti jednotlivce a zranitelných skupin představovaly samozřejmou vymoženost a konsensus.

Obecně lze říci, že lidská práva zůstávají základem demokratické normativity, která ale po dosažení jedné politické mety – integrace EU a západních politických struktur – byla do velké míry ve veřejné debatě zanedbaná. Sdílený základ demokracií ale není jen výdobytkem deklaratorní povahy, který by byl naplněn přihlášením se k principům rovnosti a respektu lidských práv. Je to naopak nekončící proces neustálé reformy, adaptace a prohlubování, ke které musí být generace občanů, státních funkcionářů, právníků a sociálních pracovníků neustále uváděni a vzděláváni. Ultimátně jsou lidská práva stejně jako demokracie občanským úkolem, který je posílen ukotvením v institucích, ale není jimi navždy garantován.

5. Rasa a rasismus v debatách o právech „menšin“: případ Romů

Václav Walach, antropolog a kriminialista FF UK, projekt OliPol

Daniel Škobla, romista, Slovenská akademie věd

Jan Ort, romista, FF UK

Ačkoli jsou lidská práva v České a Slovenské republice garantována ústavou a mezinárodními úmluvami, k jejich porušování dochází různými způsoby v mnoha společenských oblastech. Nedávná zkušenost romských Ukrajinců s vyloučením ze systému pomoci uprchlíkům a poskytnutím omezené pomoci těm, jimž se do něj podařilo vstoupit, znovu připomněla, jak významnou roli v tomto procesu hraje rasismus. Jakožto společenská síla schopná zásadně tvarovat lidské životy – a někdy je i zcela zmařit – je rasismus v české a slovenské společnosti v posledních 30 letech zkoumán zejména v kontextu situace romského obyvatelstva. Výzkumníci a výzkumnice analyzovali kulturní reprezentace Romů ve zpravodajských a publicistických textech, internetových diskusích, ale i rozhovorech s různými aktéry. Mapovali rozsah a podobu interpersonální a institucionální diskriminace, které byli vystaveni. Dokumentovali strukturální znevýhodnění, které významně determinuje jejich životní šance a možnosti. Jaké výsledky toto zkoumání přineslo? Do jaké míry reflektovalo aktuálně rozvíjené teorie rasy a rasismu? Jaké limity a příležitosti k dalšímu rozvoji má výzkum rasy a rasismu v případě (nejen) českých a slovenských Romů? Může tento výzkum nějak napomoci k prosazování jejich práv a myšlenky lidských práv jako takové? Uvedené otázky představují základní východiska pro příspěvky zařazené do tohoto panelu.

Záznam přednášek k nalezení zde? <https://www.youtube.com/watch?v=OpXQtunfgfs>

O nesamozřejmosti pojmů rasy a rasismu a jejich využití ve výzkumu anticikanismu v Česku

Václav Walach

Na konci března informovala média o vyjádření podpory definici anticikanismu poslanci ze sněmovních podvýborů pro podporu, demokracie a lidských práv v zahraničí, pro národnostní menšiny a pro ochranu lidských. Po Senátním výboru pro lidská práva a Radě pro záležitosti romské menšiny se tedy jedná již o třetí instituci, nebo přesněji soubor institucí, které tak učinili, a očekává se, že přijetí definice brzy podpoří také Vláda ČR. Přestože se jedná o právně nezávaznou definici, ze které nevyplývají žádné vymahatelné závazky, zastánci definice upozorňují na její symbolickou hodnotu, spočívající v uznání existence diskriminace Romů v Česku a odhodlání s ní něco udělat. Tak to zhodnotila přinejmenším předsedkyně Rady vlády pro záležitosti romské menšiny Lucie Fuková.

Politická podpora definice zároveň představuje vhodnou příležitost k zamyšlení se nad dosavadním stavem výzkumu postavení Romů v české společnosti a faktory, které to ovlivňují. Mnohé z toho lze konceptualizovat jako „protiromský rasismus“. Pojem rasismu však v tomto výzkumu dosud jen omezeně navazoval na mezinárodní debaty, které se o něm vedou, čímž se dle mého názoru připravujeme nejen o možnost k nim přispívat, ale především dospívat k relevantním výzkumným poznatkům – poznatkům rozšiřující naše vědění o útlaku romských obyvatel Česka a napomáhajícím tento útlak odstranit.

To samozřejmě neznamená, že by neexistovaly pokusy popsany vývoj zvrátit. Různí autoři a autorky se pokoušeli napojit a přerámovat výzkum tzv. romské otázky – která samozřejmě je především otázkou celospolečenskou – prostřednictvím využití sociologických přístupů, jako je postkoloniální/dekolonizační teorie, teorie bělošství nebo teorie jednání Pierra Bourdieu, rozvíjená především v kontextu teoretizování pokročilé marginalizace Loicem Wacquantem. Tyto přístupy umožňují mimo jiné pojmenovat limity představené definice anticikanismu, spočívající ve stále přílišné orientaci na interpersonální formy meziskupinového útlaku, přílišné v tom smyslu, v jakém opomíjejí jeho strukturální základ.

V příspěvku budou identifikovány styčné plochy těchto přístupů a naznačeny další cesty pro rozvoj zkoumání protiromského rasismu v českém kontextu. Hlavním argumentem je, že tyto přístupy stále nedostatečně reflektují současnou diskuse v rámci sociologie rasy a

rasizmu, probíhající zejména v anglosaském světě. Jakkoli je třeba k této sociologii přistupovat kriticky, a to především s ohledem na různost společenských kontextů, nabízí cenné podněty pro výzkumnou i politickou praxi.

Rasa a rasismus v debatách o právech „menšin“: případ Romů

Daniel Škobla

Vo svojom príspevku nebudem prezentovať výsledky konkrétneho výskumu, príspevok skôr vnímam ako komentár či úvahu na tému rasizmus a práva Rómov. Vychádzam tak z čítania sociologických teoretických textov (najmä teoretikov svet ako systém Immanuel Wallerstein, Oliver C. Cox, Etienne Balibar, antropológov ako Lila Abu-Lughot, Talal Asad a iní) ako aj zo svojich poznatkov a skúseností v rámci empiricky zameraných výskumov, na ktorých som participoval. Tieto boli realizované v kontexte skúmania životných podmienok znevýhodnených Rómov napr. s fokusom na environmentálnu spravodlivosť – zlý prístup Rómov k vode, absencia infraštruktúry v tzv. rómskych osadách, absencia zberu odpadu z domácností a pod. Skúmal som ale aj rôzne aspekty občianskeho a politického života Rómov na lokálnej úrovni, interakcie so zastupiteľmi obcí, sociálnu prax verejných politik a postoje lokálneho establišmentu vo vzťahu k Rómom. Viackrát som participoval aj na evaluácii projektov financovaných EŠIF, ktoré zavádzali nové verejné intervencie ako napríklad pomáhajúce profesie v osadách ako sú terénny sociálni pracovníci a komunitní pracovníci.

V česko-slovenských sociálnych vedách, v široko definovanom „romologickom“ diskurze, sa často tematizuje a diskutuje otázka diskriminácie Rómov. Popisujú a analyzujú sa prejavy diskriminácie Rómov čo sa týka životných podmienok, priestorovej segregácie bývania, prístupu na trh práce a pod. Diskriminácia Rómov sa v posledných rokoch študuje aj vo vzťahu k inštitúciám ako sú úrady práce, alebo inštitúciám represívneho štátneho aparátu ako polícia, justícia a pod.

Domnievam sa však, že často sa málo a nesprávne tematizuje koncept rasizmus ktorý, podľa môjho názoru, nie je neologizmom rasovej diskriminácie – aj keď rasizmus môže využívať diskrimináciu ako súčasť svojej taktiky. Rasizmus je v princípe štrukturálny fenomén, ktorý indikuje ekonomickú exploataciu, a ktorý je neoddeliteľnou súčasťou kapitalizmu. Napríklad v rímskej civilizácii boli hierarchie založené na triednych-kultúrnych dištinkciách, a teda neboli konceptualizované rasovo. S rozvojom kapitalizmu sa rasová kategorizácia a rasové vzťahy stávajú funkciou ekonomickej exploatacie.

Moja hypotéza je, že Rómovia, v rozpore so všeobecným názorom, majú významnú ekonomickú funkciu v spoločnosti. Rómovia v regiónoch Slovenska pracujú v rámci rôznych odtieňov šedej ekonomiky, často pracujú za mzdy, ktoré sú pod legislatívnym a aj trhovým prahom. Sú teda exploatovaní, ale zároveň pre populáciu chudobných regiónov, ktorá si nemôže dovoliť platiť trhové ceny, zabezpečujú napr. rôzne stavebné práce. Je problematické kvantifikovať rozsah takejto ekonomiky, ale na základe čiastkových dát z terénneho výskumu sa najmä na východnom Slovensku jedná o významnú časť lokálnej ekonomiky.

Zároveň Rómovia tvoria tzv. stagnujúci segment rezervnej armády pracovnej sily. To znamená, že nie sú integrovaní do ekonomického systému, alebo sa vytvára dojem, že nie sú integrovaní do systému (aj keď napríklad migrujú za prácou). Viac ako v ekonomickom zmysle (t. j. že rezervná armáda tlačí mzdy zamestnaných dolu) takúto rezervnú armádu ja vnímam ako možný psychologicky faktor, ktorým môže byť chudobná „biela“ populácia disciplinovaná. Ide o to, aby si chudobní boli vedomí, že by sa mohli dostať do stagnujúceho segmentu pracovnej sily a spadnúť do triedy chudákov (ako sú ich susedia Rómovia). Teda aj disfunkčnosť chudobných rómskych osád, môže byť, ako zdvihnutý prst rurálnym chudobným „bielym“, veľmi funkčná pre fungovanie kapitalistického systému.

Veřejná diskuse o protiromském rasismu (nejen) v kontextu ruské invaze na Ukrajině

Jan Ort

Ruská invaze na Ukrajině zapříčinila nejenom příchod statisíců lidí ze země do České republiky, ale nasvítla i některé širší společenské fenomény. V příspěvku mě konkrétně zajímají ty, které se týkají otázek způsobu chápání postavení Romů ve společnosti, ale především toho, jak je v české veřejné diskusi zacházeno s termínem protiromského rasismu. Tato témata lze sledovat jednak ve vztahu k ukrajinským Romům, kteří byli na základě rasových kritérií vyděleni z jinak bezprecedentní solidarity s lidmi prchajícími před válkou. Tak jako v jiných případech v historii protiromských politik, i zde byla rasová diskriminace veřejně bagatelizována skrze zástupná vysvětlení o odlišné kultuře a nevyhovujícím občanství.

Válka na Ukrajině ale současně odhalila i dlouhodobě neutěšenou pozici Romů dlouhodobě žijících v České republice. Mnozí z nich svou frustraci postupně začali hlasitě veřejně artikulovat, když svoji nespokojenost obraceli nejen proti stávající vládě, ale i proti příchozím z Ukrajiny samotným. Hlasy těchto lidí, kteří mnohdy upozorňovali na dlouhodobě neřešený protiromský rasismus, byly ale ve veřejné diskusi opět delegitimizovány – zde s ohledem na údajnou nevzdělanost jejich nositelů, když se vzpíraly dominantnímu a silně morálně zatíženému apelu na podporu Ukrajiny.

Celá situace je přitom příznačná pro dlouhodobější nemožnost a neschopnost pojmenovávat v české veřejné diskusi protiromský rasismus jako relevantní systémový problém, a to i v liberálních kruzích, kde je téma rasismu často individualizováno a odpovědnost za společenské nerovnosti je často přenášena na Romy samotné. Sám přitom argumentuji, že v duchu Fanonovy mikroanalýzy (post)koloniální situace (česky 2011) je nutné rasismus chápat nikoliv v rovině individuálních nenávisných aktů, ale v rovině systémové, která prostupuje nejen každodenní vztahy, ale i vědomí a postoje samotných Romů. Zamýšlím se zde nad tím, do jaké míry je návazná Fanonova teze o internalizovaném rasismu nosná pro analýzu veřejné diskuse, ve které i Romové/romské organizace často přitakávají normalitě neromského („bílého“) světa.

